

Dušan Stojnov

ŠTA NOSE REČI

(DEKONSTRUKCIJA LENJOSTI U LENJOJ PITI)

Lenja pita nije posebno reprezentativan kolač – teško se može naći na meniju nekog finog restorana, ili među sitnim slavskim kolačima domaćeice koja imalo drži do svog kulinarskog umeća. Ona se među drugim kolačima ne ističe ni svojim izgledom, ni ukusom, ni veštinom koja je potrebna za njeno spravljanje. Ipak, ona je posebna na jedan sasvim neobičan način. U svome kratkom nazivu, lenja pita kao da nosi ceo jedan pogled na svet. Ovaj pogled na svet može da se nazove različitim imenima – ili kao *moderna*, ili kao *civilizacija Zapada*, ili kao *tradicionalno* shvatanje stvari – u ovom momentu je sasvim svejedno. Mnogo je važnije da je to pogled na svet koji nam je svima dobro poznat jer smo u njegovim okvirima vaspitani i obrazovani. Srećom, ili na žalost – ovaj način shvatanja sveta sve jače udara o zid svojih ograničenja i rok njegovog trajanja polako ističe. Stoga je ovaj ogled posvećen kritičkom preispitivanju uloge koju reči imaju u pomenutom pogledu na svet.

Pita može da bude ukusna ili neukusna, masna i posna, sveža i bajata, slana ili slatka, i još štošta – ali «lenja»? Lenjost je pridev koji ima svoju ulogu u jeziku i kojim se neka imenica detaljnije opisuje. Međutim, ovaj opis izgleda nelogično i sasvim neuobičajeno kada se primeni na pitu. Po svoj prilici, ovde je reč o nekoj stilskoj figuri – metafori ili metonimiji – «pomoću kojih se prenosi značenje jedne reči na ceo kompleks nekog drugog pojma» (Živković, 2001: 68) – u ovom slučaju na pojam pite.

U vezi sa tim odmah se nameće i pitanje «Čija lenjost se prenosi na pitu?» Odgovor treba da bude dobro poznat starijim generacijama. Naravno, lenja je domaćica koja je pitu napravila. S obzirom na to da nekada nije bilo moguće kupiti gotove kore za pitu, uobičajeni način pravljenja pite započinjao je dugotrajnim i napornim pravljenjem kora. Domaćica koja je pravila pitu morala je da ustane veoma rano, zamesi brašno i razvuče kore mnogo pre no što se probude ostali ukućani – da bi pita bila na vreme gotova. I pored toga, ovako spremljena pita nije se zvala «vredna pita», već je svoje ime dobijala na osnovu fila koji se u nju stavlja – pita od jabuka, višanja i tome slično.

Domaćice bi i dalje bile vredne a pravljenje pita naporno da jednoga trenutka istorija kulinarstva nije krenula drugim tokom. Neko domaćici, danas nažalost nepoznatoj, na pamet je pala ideja kako da skрати ovu zahtevnu rabotu i, umesto da razvlači kore, samo zamesi brašno, šećer i mast i između stavi fil. Tako se ceo projekat pravljenja pite skratio za dobrih par sati. Proishod ove kulinarske intervencije danas je poznat pod nazivom «lenja pita», po domaćici koja je bila suviše lenja da razvlači kore na tradicionalan način.

Lenja? Zašto baš *lenja*? Zašto odmah derogativno o neznanoj domaćici koja je mogla da bude i proglašena pretečom «instant» pristupa kuvanju? A zašto ne *kreativna*? Zašto ne *ekonomična*? Zašto ne *racionalna*? Zašto ne *savremena*? Ili *premorena* od rintanja u kući? Ili *nespremna* na domaćičke rituale? Ili *intelektualno* potkovana bez vremena za bacanje? Ili *neraspoložena* za subordinaciju? Ili možda *buntovna* prema patrijarhalnoj dominaciji? Ili čak *politična* domaćica, subverzivna spram vekovnog favorizovanja «jačeg» pola?

Naravno, jelovnik nije sasvim prikladno poprište za sprovođenje političkih obračuna. S druge strane, verbalno etiketiranje i stigmatizovanje domaćice koja narušava ustaljeni sklad

patrijarhalnih ritualizama u spremanju hrane, nažalost, sasvim je dozvoljeno – iz jednostavnog razloga što je pod punim patronatom pomenutog pogleda na svet. Naime, u tradicionalnom shvatanju odomaćenom u kulturi Zapada u proteklih par milenijuma, uloga jezika pre svega se posmatra kao način da se iskaže mišljenje i da se neki postojeći objekat, sa svim svojim inherentnim karakteristikama identifikuje i simbolično predstavi bez potrebe da on bude prisutan i da se na njega može pokazati prstom. Prema tome, jezik je u moderni (bio) shvaćen kao sredstvo za označavanje objekata koji postoje nezavisno od delatnosti ljudskog uma i bez obzira na jezičke resurse koji se mogu razlikovati od jezika do jezika. Lenjost, alegorijski premeštena u pitu, u stvari predstavlja opis karaktera neznane domaćice, crtu ličnosti koja emanira iz njene «prave» prirode.

Karakter: manifestacija ljudske prirode ili proizvod kulture?

Jedna od osobina modernog sveta koja ga čini «modernim» je i njegova svest o sebi. Evropski svet, koji je stvorio reformaciju, industrijsku revoluciju, kapitalistički poredak i jako ustrojstvo nacionalnih država stvorio je i jedan novi rečnik koji je otkrio i novo viđenje unutrašnje ličnosti (Sasman, 1985). Svest je postala ključna reč u XVII veku, a novi jezik unutrašnje ličnosti još više je pomerio težište svesti iz kosmosa koji okružuje ljudsko biće u samo to biće – u pojedinca. Refleksivni svet, svet u kome se razvila ideja o samosvesti očitovao se i u promenama u jeziku – novim rečima i njihovim oblicima koje su dovele do jedne od najznačajnijih kulturnih formi modernog doba – proučavanja *karaktera*. Ovom proučavanju pridavala se najveća moguća važnost:

U doba samosvesti, jedno popularno viđenje unutrašnje ličnosti koju je određivala reč «karakter» postalo je osnova održanja, pa čak i oblikovanja značajnih vidova kulture. Takva koncepcija imala je dve važne uloge. Predlagala je metod kojim bi se ovladalo unutrašnjom ličnošću, a

istovremeno bi se radilo i na njenom razvijanju. Ona je, u stvari, dokazivala da je ta vrsta samokontrole najbolji put do punog razvoja moralnog značaja unutrašnje ličnosti. Ona je, dalje, obezbeđivala način da se unutrašnja ličnost predstavi društvu, i nudila merilo ponašanja koje obezbeđuje odnos «društvenog» i «moralnog». Uvid u važnost karaktera daju stotine knjiga, pamfleta i članaka koji su napisani u to doba... Ovi tekstovi su uvećavali važnost pojma karaktera za kulturu XIX veka. To je bila kultura karaktera (Sasman, 1985: 420).

Na kulturu karaktera uspešno se nakalemilo i izučavanje pojedinaca koje je predstavljalo zadatak mnogih naučnih disciplina XX veka, a pre svih – psihologije. Naučna psihologija je nastojala da otkrije unutrašnja svojstva pojedinca pomoću objektivne i vrednosno neutralne analize njegovih trajnih dispozicija – crta ličnosti – ili inherentnih svojstava založenih u ljudskoj unutrašnjosti čijim se adekvatnim vrednovanjem može proceniti i karakter svake individualne osobe. Diskurs naučne psihologije XX veka u većini slučajeva je karakter smestio u zagonetne dubine nevidljive psihe koja se ponekad probijala do opazivih sfera i manifestovala u ravni ponašanju. Dužnost naučnika koji su ove osobine proučavali podrazumevala je racionalnu uzdržanost i potpunu eliminaciju svake pristrasnosti zarad utvrđivanja «objektivnih» karakteristika ličnosti proučavanih osoba koje nisu smele da budu zagađene subjektivnim utiscima ili vrednosnim merilima ispitivača. Predmet interesovanja velikog dela psihologije XX veka zasnivao se proučavanju istinskog i neutralnog karaktera neke osobe – karaktera kakav on zaista jeste, odnosno *prave* ljudske «prirode». Sa tim ciljem na umu, psihologija je počela građenje jednog od svojih najproblematičnijih identiteta – identiteta «prirodne», vrednosno neutralne i politički nevine nauke.

No, i pored nesumnjive koristi nekih svojih doprinosa, moderna nauka nije izbegla talas sveobuhvatnih preispitivanja svojih sržnih epistemoloških pretpostavki. Zahvaljujući sveopštoj krizi legitimiteta, na scenu su se vratili pomalo zaboravljeni duh skepse i sve

snažniji duh kritičkog mišljenja. Brojni filozofi nauke (Popper, 1972; Kun, 1974; Goodman, 1978; Searle, 1995) doveli su u pitanje ustaljeno razumevanje ljudske prirode kao prirodne kategorije koja postoji nezavisno od uma, jezika, kulture i istorije.

Filip Rif ukazao je na to da se modalni tipovi ličnosti koje su nosioci kultura – nisu ekskluzivni proizvod majke prirode – već da se menjaju u skladu sa promenama tih kultura (Rieff, 1966: 2). Drugim rečima, iz ovog istraživanja postalo je jasno da sačiniooci karaktera nisu manifestacija ljudske prirode, već proishod uobličavanja pojedinaca u društvenim odnosima – koji se mogu veoma razlikovati od kulture do kulture. Pored toga, Voren Sasman je dao pregled ključnih reči koje su najčešće vezivane za pojam karaktera u kulturi Zapada: *pravo građanstva, dužnost, demokratija, rad, izgradnja, dobra dela, život u prirodi, osvajanje, čast, ugled, etički principi, maniri, integritet*, i iznad svega, *muškost* (Sasman, 1985: 420). Za poslednju navedenu reč u ovom opisu – muškost – digla se velika prašina kada je trebalo prihvatiti da njena manifestacija nije proizvod prirodne podele na dva različita pola, već socijalna konstrukcija dva roda čije su se razlike naglašavale tokom vekovnog trajanja patrijarhalne kulture. Najzad, u pitanje su dovedene i norme zasnovane na gledištu da uopšte postoji nešto što bi se moglo nazvati «prirodnim» ponašanjem ljudi. U skladu sa tim, Edvard Sempson smatra da su u dosadašnjim opisivanjima sistematski izostavljani standardi opisivanja. Ukoliko se kaže da je nečije ponašanje “lenjo”, ne samo da se pritom vrši implicitno upoređivanje sa nekim drugim ponašanjem (najčešće sa onim koje se favorizuje i naziva “vrednim”), već se istovremeno *privileguje standard na osnovu koga se razlikovanje vrši*. Kako se do ovog standarda došlo, ko ga je proklamovao i dao mu legitimitet – jednostavno je nepoznato. Ovaj standard ostaje prikriven i predstavlja vrednosti osoba koje vrše opisivanje, a koje su *odsutne* iz opisa. Iako je sasvim jasno šta se može reći o svakoj domaćici koja umesto «vredne» mesi lenju pitu – do današnjeg dana se ne zna ko je njeno

ponašanje osmislio kao «lenjo». Pored toga, implicitni standardi koji su dominirali u zapadnoj kulturi moderne epohe zasnovani su pre svega na perspektivi obrazovanog, heteroseksualnog, belog muškarca iz dominantnih društvenih i ekonomskih slojeva. Ovakav način utvrđivanja standarda bio je toliko prikriven da se smatralo da kriterijum pomenutih osoba predstavljaju *neutralan opis sveta* kakav on zaista jeste, a ne nečiju *tačku gledišta* (Sampson, 1993: 1221).

«Jezički zaokret»

Ne samo da su standardi za utvrđivanje lenjosti, kao i osobe koje su ove standarde uvele, *odsutne* iz slike, već je i jezik kojima se oni koriste daleko od jednog neutralnog sredstva kojim se identifikuju objekti i svojstva koja stvarno postoje u svetu. Ideja o tome da je naša predstava o jeziku kao jednom indikativom sredstvu pogrešna, imala je za posledicu «jezički zaokret» – odnosno veliko usmeravanje pažnje na proučavanje jezika. Pored lingvista, proučavanjem različitih dejstava i uloge jezika u životu ljudi sve više su se bavili i filozofi, antropolozi, sociolozi i psiholozi, izučavajući veliki uticaj jezika u oblastima kojima su se bavili.

Jedan od pionira ovog zaokreta bio je velikan lingvistike Ferdinand de Saussure. On je doveo u pitanje održivost reprezentacionalističkog tumačenja značenja kao nečega što se pojavljuje između objekata u svetu i znakova koji te objekte opisuju (Saussure, 1966). Ova tradicionalna shvatanja govore da nepromenljiva značenja koje ima neka reč (na primer, “reč lenjost”) nose sa sobom sve kvalitete lenjosti na koje pomislimo kada mislimo na objekat – odnosno na crtu lenjosti, odnosno ono što je označeno (odnosno na “stvarnu lenjost ”): nespremnost za rad, neku vrstu «tupog nehata» i odsustva svake pažnje – kako bi rekao Lok (1951: 111), i tome slično. Saussure je jednostavno *objekte* o kojima reči govore zamenio *znacima* koji ih opisuju, i podelio znake u zvuk-sliku, ili *označivače*, i pojam, ili *označeno*. Time se naglašava da je

odnos između označivača i označenog proizvoljan¹, jer svaki jezik može da proizvede sopstvene odnose između glasa i zvuka, s jedne strane, i ideja, s druge. Identitet jednog znaka, njegovo značenje, nije određeno njegovim intrinzičnim, esencijalnim svojstvima, već razlikama koje ga razlučuju od svakog drugog znaka. Značenje stoga nije uslovljeno samim sazvučjem reči, već položajem koji ona, u svojstvu jezičkog znaka, zauzima u okviru celokupnog jezika. Jezik je, pak, sistem znakova međusobno povezanih tako da vrednost jednog znaka biva uslovljena prisustvom ostalih. Jezički sistem je zasnovan na opozicijama, to jest međusobnom suprotstavljanju jezičkih znakova. Jezički znaci su složene prirode – oni predstavljaju spoj *glasovnog fenomena* kojim se nešto označava (označivač) sa značenjskim, odnosno sa *označenim pojmom* (označeno). Shvaćen na ovaj način, jezik se posmatra kao jedan auto-referentni sistem!

Pored toga, Antropološka istraživanja severnoameričkih Hopi Indijanaca koja je izvršio Bendžamin Li Vorf govore o tome da jezik nije samo sredstvo za izražavanje misli, već upravo onaj činilac koji putem svojih obrazaca determiniše percepciju, način mišljenja, pogled na svet i formu ponašanja, dok svest o takvom karakteru jezika obično ne postoji. Načela analize iskustva koji se nalaze u jeziku objektivizuju se i projektuju u svet i tako doživljavaju kao stvarnost, tako da svet kakvim ga vidimo predstavlja objektivizovane obrasce jezika kojim govorimo. Čak ni logika nije univerzalna u odnosu na ljudsku svest, već zavisi od posebnog jezika kojim jedinka govori! O tome govori i načelo jezičke relativnosti poznatije kao Sapir-Vorfova hipoteza: «Svi posmatrači nisu vođeni istom fizičkom evidencijom do iste slike sveta ako njihove lingvističke osnove nisu slične, ili ne mogu biti usaglašene na neki drugi način» (Worf, 1956a: 214); «Oni koju upotrebljavaju značajno

¹ Konkretna spoj glasovne sa značenjskom stranom jezičkog znaka razlikuje se od jezika do jezika, što znači da je nastao igrom slučaja, odnosno proizvoljno. Ali, kada se ovaj spoj jednom utvrdi, Sosis smatra da se on ne može menjati, jer postaje obavezan. U tom smislu, svaki jezički znak je s jedne strane proizvoljan, a s druge – obavezan.

različite gramatike, usmereni su pomoću svojih gramatika različitim tipovima posmatranja i različitom vrednovanju ekstremno sličnih činova opservacije, koji zbog toga nisu ekvivalentni, već vode različitim pogledima na svet» (Worf, 1956b: 221). Čak i pojmovi kao što su *ljudska priroda*, *karakter*, *ličnost*, ili, u ovom slučaju *lenjost*, tradicionalno određivani pomoću esencijalističkih pojmova kao što je to, na primer, «ljudska priroda», «unutrašnja suština» ili «crtična ličnost», ne emaniraju iz objekta «čiste» opservacije. Pored toga, ovi pojmovi su uvek posredovani nekim sistemom referencije, odnosno tačkom gledišta posmatrača i oblikovani su pravilima jezičke zajednice kojoj on pripada. Stoga ovi pojmovi predstavljaju naše invencije, konstrukcije ljudskog uma koje su kontigentne i stoje u tesnoj zavisnosti od specifičnosti jezika, kulture, istorije, običaja i mitova zajednice kojoj posmatrač pripada.

Važnost uticaja kulture na jezik nikad nije dovođena u pitanje. Zato se veličina Vorfovog doprinosa sastoji pre svega u skretanju pažnje na to da ovaj uticaj važi i u obrnutom pravcu, odnosno da *jezički tip uslovljava tip kulture*, utičući neposredno i na sam proces saznavanja! Jezik, kojim nas je Bog obdario da bismo se razlikovali od životinja i da bismo što tačnije mogli da imenujemo to što osećamo u nama i vidimo oko nas – izgleda da nije tu zato da bi nam omogućio nesmetanu komunikaciju o onome što postoji u svetu. Jezik nije oruđe za markiranje, sredstvo kojim se imenuju već postojeći entiteti i saopštava kakav svet zaista jeste. Njegova uloga je važnija i mnogo plemenitija: Jezik je tu da bi se konstituisali mnogi pojmovi, i, zajedno sa njima, mnogi entiteti i mnogi objekti u svetu. Uloga jezika je konstruktivna – pomoću jezičkih resursa stvara se svet. Tačnije rečeno, ne samo jedan svet – već mnogi paralelni svetovi.

Ovako shvaćene uloge jezika bili su svesni i filozofi. Ludvig Vitgenštajn (1980) nastojao je da pokaže da se način upotrebe jezika odvija u obliku igre slične onoj pomoću koje deca uče svoj maternji jezik, i tako je razvio pojam *jezičkih igara* koji se odnosi na sve one delatnosti kojima je jezik isprepletan. Reči jezika nisu samo imena sa određenim značenjima kojima se služimo za imenovanje predmeta. Postoji bezbroj načina upotrebe neke reči, a imenovanje predmeta je samo jedan od njih. Reč može da bude i ime, ali ona može da ima mnoštvo drugih funkcija, što zavisi od toga u kojoj i kakvoj jezičkoj igri se nalazi. Tako se jezička igra posmatra i kao polje funkcionisanja i kao polje značenja svake reči koja se u toj igri javlja. U okvirima jedne jezičke igre reč ima jednu određenu funkciju, ali ta funkcija se može lako promeniti ukoliko reč uđe u drugu jezičku igru. Jedna ista reč može imati bezbroj funkcija, a njeno značenje zavisi od toga kakvu funkciju ima u jezičkoj igri u kojoj se javlja. Drugim rečima, značenje nekog iskaza ne može se razumeti bez *konteksta*, odnosno ukoliko se ne uzimaju u obzir pravila igre u kojoj se iskaz nalazi. Osobina ličnosti – *lenjost* – i uloga koju neko igra u društvu – *domaćica* – ne može se razumeti van konteksta i sistema vrednosti društva u kome su ova osobina i ova uloga konstituisane. Jezik za Vitgenštajna zato prestaje da bude slika sveta, već kao skup bezbrojnih jezičkih igara. Ove igre nisu zasnovane na pravilima koja su jednom za uvek utvrđena, i uvek je moguće stvarati nove jezičke igre dok druge zastarevaju i prestaju da se upotrebljavaju. Jezik se razvija i predstavlja jedan proces u stalnom obnavljanju i regeneraciji. Jezik, kao i svaka jezička igra u njemu, živ je i podložan promenama. Vitgenštajnov pozni rad dao je presudan doprinos shvatanju da svet – ili bar onaj njegov vid koji je ljudima dostupan – predstavlja proizvod *diskursa*, odnosno sistematskog i koherentnog skupa predstava, metafora i pojmova pomoću kojih se sam svet konstituiše u govoru. Svet u kome živimo stoga *nije* sačinjen od inherentnih kvaliteta objekata koji u njemu postoje nezavisno od procesa saznavanja, već predstavlja *proishod lingvističkih i retoričkih sredstava* upotrebljivanih u njegovom konstruisanju.

Međutim, lingvistička i retorička sredstva nisu u privatnom vlasništvu pojedinaca: jezik predstavlja javno dobro. Kao što je to primetio slavni čileanski biolog Umberto Maturana, jezik se, zajedno sa ostalim višim kortikalnim funkcijama, ne odvija u sferi koja se nalazi između ušiju, već u sferi zajednice ljudi (Maturana, 1988). Da smislenog izučavanja govora nema bez odnosa između ljudi – odnosno bez «istinske dijalektike» – bio je svestan još jedan veliki filozof jezika, Mihail Bahtin (1980). Istinska dijalektika je *dijaloška interakcija* između dva ili više lica u procesu govora: govor bez sagovornika nema mnogo smisla. Nasuprot lingvističkim tradicijama koje, s jedne strane, za jedini predmet proučavanja uzimaju jezik kao impersonalni sistem, a s druge samo individualni govorni akt čiji uzrok se nalazi u individualnoj psihologiji govornika, Bahtin polazi od društvene jezičke prakse koja se odvija kao govorna interakcija između Ja i Ti. Shvatanje jezika kao nečega što je obezličeno, ili, pak, sačinjeno od brojnih ličnosti i njihovih monologa, treba da ustupi mesto *dijaloškoj diskurzivnoj praksi* koja predstavlja najvažniju delatnost koja se odvija između ljudi i koja im je nasušno potrebna kao i voda ribama. I, baš kao što su ribe potpuno nesvesne toga da žive uronjene u vodu, tako su i ljudi nesvesni da žive u jeziku, jer su, baš kao i ribe, potpuno u njega uronjeni. Osim možda za novorođenče, sve što vidimo, u šta verujemo i što doživljavamo filtrirano je pomoću jezičkih filtera. Dok postanemo dovoljno odrasli da razumemo funkcije jezika i da govorimo, mi istovremeno postajemo i njegov proishod. Ljudi ne samo da se služe, odnosno govore jezikom: ljudi su istovremeno "govoreni" jezikom!

Jezik zato postaje *igra* – igra reči i simbola, tela i duše. On omogućava stvaranje i održavanje ljudskih zajednica, koje, zauzvrat, omogućavaju ljudima da osmisle sebe, svoj svet i svoje postojanje – pa makar i lenjo – u tom svetu. Život, proživljen u jeziku, zato predstavlja složeni

splet uzroka i posledica bez jasnih granica između sveta po sebi, sveta van granica ljudskog znanja i sveta za nas - odnosno naših konstrukcija tog sveta.

Šta to nose reči?

Šta onda sa sobom nose reči – ukoliko se njima ne iskazuju inherentna svojstva sveta objekata? Ili, u ovom primeru, ukoliko se u sintagmi «lenja pita» ne ukazuje na lenjost domaćice – o čemu onda uopšte ta lenjost govori?

Najjednostavniji odgovor na ovo pitanje glasi da lenjost ne govori ni o piti, ni o domaćici, već o *govorniku*, o osobi koja je bila suočena sa jednim segmentom ponašanja, i od njegovom *odnosu* sa jednom osobom koja se ponašala na izvestan način. Isto ponašanje u nekom drugom kontekstu – nesprenost Toma Sojera da farba tetkinu ogradu, već da svojim vrcavim duhom namami svoje drugove da to rade umesto njega – proglašeno je *snalazljivošću*. Nesprenost španskih plemića od pre nekoliko vekova da rade u nekom drugom kontekstu proglašena je aristokratskom manifestacijom *čiste krvi*. Nesprenost Evgenija Onjegina da upravlja nasleđenim imanjem proglašena je njegovom *mrzovoljnošću* u trećem kontekstu. Sva ova tri konteksta bila su slična po tome što je pomenuto ponašanje trebalo osmisliti. I sva ova ponašanja, slična po tome što ni jedna od navedenih osoba nije bila spremna da se prihvati rada – osmišljena su i opojmljena na različite načine. Najblaže rečeno, to znači da je uloga opazioca bar podjednako važna u osmišljavanju i opojmljivanju nekog ponašanja kao i uloga osobe koja se ponaša.

Nije zato teško zaključiti da svako od ovih ponašanja samo po sebi ne nosi nikakvo značenje. Nasuprot tome, značenja ovih ponašanja se tvore u uzajamnim odnosima osoba koje se ponašaju i posmatrača, odnosno neposrednih opazilaca koji ovo ponašanje treba da osmisle.

Broj različitih opazilaca je potencijalno ogroman, kao i broj različitih opisa nekog ponašanja. Oni što je za sve različite opise zajedničko je pre svega to da su svi opazioci u procesu osmišljavanja opisivanog ponašanja uvek posredovani – svojim jezikom, kulturom, običajima, istorijom, vrednostima društvene zajednice kojoj pripadaju i još mnogim drugim sferama. Zbog toga u procesu njihovog saznavanja dominira ontološki primat *odnosa* nad esencijom posmatranog ponašanja. Zato je shvatanje, osmišljavanje i razumevanje ljudskog ponašanja pre svega jedan vid *hermeneutike* – jer «štastvo» jedne osobe koja emituje neko ponašanje ne može se u potpunosti istrošiti i iscrpsti zbog toga što nastaje u odnosima – potencijalno bezbrojnim odnosima te osobe sa svim drugim osobama koje njeno ponašanje mogu opaziti, osmisliti, opojmiti – i, na osnovu toga – delati:

Mada ja mogu da tebe susretnem, opazim i saznam na mnogo načina, ti kao takav kakav jesi ne možeš nikad biti do kraja određen i saznat onim što ja opažam, srećem i znam; uvek će biti još mnogo toga što će se o tebi znati, jer ono što ćeš ti biti nije moguće determinisati u sadašnjosti. To ne znači ... da negde postoji neko tvoje drugo ti, sakriveno iza onoga koje ja srećem, jedno ti koje meni potpuno nedostupno. (Shotter, 1985: 184).

Sve što je do sada rečeno, nadam se, jasno znači da osećanje sopstvenosti ne postoji bez osećanja drugosti, odnosno da moje «ja» ne postoji bez tvoga «ti». Na hipotetičkom pustom ostrvu na kome je neka osoba volšebno rođena i odrasla bez prisustva drugih nije moguće biti ni pametan, ni glup, ni vredan, pa ni lenj. Čak nije moguće ni *biti* osoba – pa makar veoma, veoma usamljena.

Lenjost: crta karaktera ili lingvistički resurs?

Šta je onda zapravo lenjost, ukoliko nije crta karaktera koja obitava u skrovitim tminama ljudske psihe? Jednostavno, lenjost predstavlja jedan lingvistički resurs, način osmišljavanja kojim se otpisuju mnogi drugi lingvistički resursi kojima se neko ponašanje može osmisliti i konstituisati na drugi način. Zato neznanu domaćicu zbog svoje kulinarske inovacije ne treba odmah optuživati za izbegavanje radnih obaveza – već pre svega treba nastojati da se ona *shvati* i njeno ponašanje *razume* poštujući *njene* namere, njenu logiku i njene razloge zbog kojih se ponaša na način na koji se ponaša – uzimajući u obzir i da je ona osoba sa sopstvenim razlozima, namerama i htenjima koje ne moraju uvek da budu u potpunom skladu sa opšte deklarisanim vrednostima zajednice. Neznana domaćica ne mora da bude lenja samo zato što nije vredna, već i zato što ne pristaje na vrednoću kao vrhovni kriterijum vrednovanja ženskog ponašanja. Ili možda zbog toga što smatra da su brojni sati koje treba provesti u pripremanju nekog jela koje se može pojesti za nekoliko minuta primer pravog malog besmisla i arčenja vremena. Ili jednostavno zato što je domaćica na dijete, i ne želi da samoj sebi pravi zazubice. Ili pati od anoreksije, ili je ljuta na svog supruga, ili potištena zbog krize srednje dobi. Zbog toga ljude koji ne rade ono što *mi* mislimo da *oni* treba da rade ne treba odmah optuživati za lenjost i otpisivati brojne druge lingvističke resurse pomoću kojih se njihovo ponašanje možda može mnogo bolje razumeti. Čak i sam Gončarovljev «Oblomov» mnogo lakše i bolje se može razumeti kao bespomoćna, uplašena, skućena, ućaurena i depresivna osoba – nego kao otelotvorenje onoga čiji je simbol postao – čiste nepatvorene lenjosti. Zato i svaki vaspitač ili nastavnik koji roditeljima ukazuje na lenjost njihovog deteta, ili lekar koji, sležući ramenima roditeljima govori da im ne može pomoći zato što lenjost nije poremećaj duševnog zdravlja, već crta karaktera koji se ne može lečiti – treba dobro da se zapita zašto otpisuje mnoštvo drugih resursa pomoću kojih je dete moguće razumeti i eventualno mu pomoći.

Zbog svega što je do sada rečeno, izgleda da je problem koji nose reči mnogo teži od problema vavilonske kule – gde su ljudi bili onemogućeni da komuniciraju zbog toga što se služe različitim jezicima. Problem se ne sastoji samo u iskazivanju iste suštine različitim nazivima, već u tome što se upotrebom različitih naziva konstituišu različita značenja nečega čija «suština» uvek ostaje *izvan* domašaja naših sazajnih mogućnosti, a mi smo osuđeni da je nanovo i nanovo osmišljavamo. Stvari stoje mnogo gore – jer izgleda da vavilonska kula nije izgrađena na tvrdom tlu – već na živom pesku.

LITERATURA

- Bahtin, M. (1980): *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.
- Goodman, N. (1978): *Ways of worldmaking*. Indianapolis, IN: Hackett.
- Kun, T. (1974): *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.
- Lok, Dž. (1951): *Misli o vaspitanju*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije.
- Maturana, U. (1988): Reality: The Search for Objectivity or the Quest for a Compelling Argument. *Irish Journal for Psychology*, 9, 25-82.
- Popper, K. (1972): *Conjectures and refutations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Rieff, P. (1966): *The Triumph of the Therapeutic Uses of Faith after Freud*. New York: Bantam Books.
- Sampson, E. (1993): Identity Politics. *American Psychologist*, 48: 1219-1230.
- Sasman, V. (1985): *Culture as History*. New York: Pantheon Books.
- Saussure, F. de (1966): *Course in general linguistics*. New York: McGraw-Hill.
- Searle, J. (1995): *The construction of social reality*. Harmondsworth: Penguin.
- Shotter, J. (1985): Social Accountability and Self Specification. In K. J. Gergen & K. E. Davis (Eds.), *The social construction of the person*, 167-191. New York: Springer-Verlag.
- Vitgenštajn, L. (1980): *Filozofska istraživanja*. Beograd: Nolit.
- Worf, B. L. (1956a): Science and Linguistics. U: B. L. Worf, *Language, Thought and reality*. Massachusetts: M.I.T. Press.
- Worf, B. L. (1956b): Linguistics as an Exact Science. U: B. L. Worf, *Language, Thought and reality*. Massachusetts: M.I.T. Press.
- Živković, D. (2001): *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*. Beograd: Draganić.